

Даргала поэзиялизиб дуртубала тема ахьбурцини

← 15 – Бехибуа

Лехдизирая «Сен илцад гьархьсирит?» биклуси назмуличи.

Сен илцад гьархьсирит?

«Азъ, узд, лехкахьши,
Сен илцад гьархьсирит?
Рузши хьелишуси
Уржила цум хьереулирив?»

Берхили нурначил
Хирхъи гьалохьезулиев?
ЧяхI-чяхIубала кIухIла,
Узд, чекIебухIулиев?

Чингери, узд, гьанна
Уктемил хIерубси,
Жявил чедидешилчил
«Чарульхьасра» – вилкIуси.

Пареватрише хIябраше
Узбала кьушумличил?
Дунъя пареватришчи
Кьараудиче тIашилриве?

Узд, жаваб бихагу
ЧархIла див дичулини,
Чарульхьиличи умум,
Набзиб хIелишулини.

Чумра жаямил урши алхун илди
дуртубазиб, чумара дудешуни
чархIебухIун чула хьалибаргуна-
чи. Ил темаличила нуша гьалар-
ра гьайдикIули калура. ИшбархIи
гьалар делчIунти хьумклертес

Давыстан ахIерси,
Давыстан гIязизси,
Ахь дубуртар Давыстан.

Авцили дус азавси,
Шала зуборван ахьси,
Сагал анхьла гулвава –
Дила дигил Давыстан.

Давыстан ахIерси,
Давыстан гIязизси,
Ахь дубуртар Давыстан.

ОкеантIи умцIуси,
Гамурбала калитан,
МяхIиммад ХIяжиевра
ХIела сарил, Давыстан.

Давыстан ахIерси,
Давыстан гIязизси,
Ахь дубуртар Давыстан.

ДукIуми шанда арцан,
Кавказла хIунтIен лачин
Валентин Эмирова
ХIела сарил, Давыстан

Давыстан ахIерси,
Давыстан гIязизси,
Ахь дубуртар Давыстан.

Берхьиб хьушур бигIимцад
ДушмантIи кьарбарибси
Ханпача Нуродилов
ХIела сарил, Давыстан.

Давыстан ахIерси,
Давыстан гIязизси.

1941 – 1945-ибти дусмала дуртубани (УченикIуни ца минулцIахIи лехкайхур).

У. 1941 – 1945-ибти

дусмала дуртубачила
назмурти дучIини

Учитель: – Гьанна лехдизирая, дурхIни, гьарил учIанничи хала-си асар бирити, гьарил адамла уржилизи миндирити назмуртачи. Илди назмурти делчIахьес дитахI-ира хIушазивад белгIара гIахIил учIуси ученикIизи.

Амир Гьазил

Илди хьелинари
АлхунтIи бургантIи: цIали биеубити,
ЧебохIкахьибти во шини кьелибти...
Бяхьезьани – неш-ВалийкIе белга дигити,
Чумшира жаваннаб чули ахьибити,

АлхунтIи бургантIи – хIяфр, чендуби...
Дила узбалаван дилзан лершира.
Дурхьили сар мякIарав авьни, кьадуби,
АлхунтIала рухI сар шид, маршира.

Курбанхедаралри шда чула жан,
Хьедирара нуша, хьелири Валин,
Дунъя кьарракIи фашам – хIи дужан
Хьелибяхьиб шда тIагI ождагьаван.

||

Илди алхес гьалаб, я улхукили,
ЧянгIили чучшадун гIафрIахьибки.
Кандеш кадуршил, гьузьани илхели
ДяхIичи бекIала авIла хIербики.

Учитель: – Даргала лигера-тура хIябуботи, назмурти, поэмаби дукIиниличибли давлачеш-си саби. ХIушанира балуливан 20-ибил даршудла кинибил байхьай-зиб даргала хабардехурити поэту-ни саблман машгурбулуб Рашид Рашидов, Амир Гьазил, Гьазимбет БяхIяндов, МяхIиммад ХIяжидов ва бахьал царкIилтира, Гьари, дурхIни, бурар гьари, секьяйда картгурлил илди поэтунани аклахьубси поэзия, чум-чум биркIайчи дуртIулил ил-дала назмурти.

ХIяжиза ГIяниева «ЧеркIила ба-гьадуртас» бикIуси назмула кьая-назмур верхI-верхIел биркIан сари, Масала.

ГьахI – Гьазь – аз – ла // – хIла – багIул
Ман – зил – ли – зир // – акIуб – ти,
Гьур – гьа – шин – на // – хIар – хIу – бас
Ик – рам – та – хIе – // дир – кьан – ти.

Сарат ГIяниева «ХIила вав-набыхьиб хIяна авлахьра» бикIуси назмула кьаянашир, вецIну цара-цара биркIан сари, Масала.

ХIи – ла – вав – на – бя – хьиб – хIа – на – ав – лахь – ра,
Цум – ли – чил – лу – кьу – ли – за – кьиб – ча – ка – ра,
Дш – ман – ду – тIи – у – си – гIяс –

дурхIни, бахь халаси кьаяндешли-чил сархьбсирни нушала улкзги Чедидеш ва гьармукабазирад азад-дауртири Европага улкни. Ил ба-гьандан нушанира дуртубазиб ал-хунгачила хумартес асукIебирар.

Х. ДарсIа итогунни кавьни.

– ИшбархIи нушани аргьира:

1. Даргала поэзиялизиб дуртубала тема ахьбурцини – магIиничебси тема бивни.

2. Ит мазилиничила нушани хумартес асукIебирни.

3. Даргала поэтунала дуртубала темаличила чула белгIара гIяхIитIунти назмурти делкIини.

4. Даргала поэтуни: Амир Гьазил «Илди хьелинари», Ррашидовли «Нешлиси», М.ХIяжидовли «Нешлиси», М.ХIяжидовли «Нешлиси аршикьянаби», Гь.БяхIяндовли «Кьысикат» назмурти делкIини.

5. Аргьира гьарилра назму-лизиб ритм ва рифма бирни. Гьарилра-сера кьайлилизир кьарши-диркIити цаван зайдикIити дуртубала акиргазиб рифма бирни. Масала – ти – ти яра – ра, – ра, – ра, – ра.

Ритм алкIуси бивни назмула белгIиси мерличиб тама ахь-яра гIяхIирничибли. Ритмили назму-ла халаси ати бетарахьани. Илала ду-

III. Викторина

Учитель: — Дурхѳни, җан-диҗахъая хушани дурҗбачили делчунти прозаведениеби ва ил-дага авторти чихъали сабрил, нуни лугути суалти хясибди дурза.

1 суал: — 1941-1945-ибти дусмазиб даргала поэтуназибад чихъали арбакунтири дурҗбазми?
— С. Ғабдуллаев, П. Иминнагаев (1944-ибти дусмизив, дерҗлызив эрҗипикили вебкибсирди).

2 суал: — Сербунти прозаведе-ниеби делҗлуна С. Ғабдуллаевли итди дурҗбачила?
— Очеркунди «Висламчибад Одерлини», «Коздогла макъалаб».

3 суал: — Сербунти прозаве-дениеби делҗлуна П. Абу-Бакарди дурҗбачила?
— «Хиярдурдиҗухтели, ит дуги дебклес» биклуси жуз.

4 суал: — Чи сая «Россияла сол-датунди» биклуси прозаведениела автор?
— Расул Хиямзагов.

5 суал: — Советский Союзла итлугуни: Махьяммед Хияжневла, Ханпаша Нурадиловла, Валентин Эмирова ла уми җандуршули, белҗунси «Дарҗыстан» биклуси да-лайла автор чи сая? (Ғанбикахъая ва буря ил далай).
— Махьяммед Мусаев.

Дарҗыстан

*Ваени дахъ ахъ дубуртар,
Шаро шинна гинзурбар,
Авабай дерҗиб унхъбар,
Дида дидеги Дарҗыстан.*

*Тиччи урҗки серкунти
Арсапту абиклуси
Дида дидеги, Дарҗыстан.*

*Дарҗыстан ахлерси,
Дарҗыстан гинзуси,
Ахъ дубуртар Дарҗыстан.*

6 суал: — Ғанна, дурхѳни, лек-дизиря назмула илди тугъачи, ва буря, илди тугъала автор чи саял.
«Буржумтала нармани,
Дурҗыбала чулауни,
Дурҗыбала шабазатлуги
Даршили мухъирточи

*Хуша гьалдр дашуда
Муцирли ваени кахъес,
Арҗухтели кьайлицир
Уздешила хиябрачи.*

— С. Рабаданов, «Чедидешла байрамла» биклуси назмула автор.

7 суал: — «Дурҗыбала дурхѳни» иру дурҗыбала замана яра илди дехдилкьес гьалаб аклуси наслу-лис. Даргала чиди поэтунани чула дурҗыбашлызиб 1941-1945-ибти дусмала дурҗыбала кьуткьудеш кьадарбуба ва итди дусмачила Сербунти назмурти делҗлуна?
— С. Рабадановли «Цуруьбала дурҗыбаш», Амир Ғазили «Илди Хибалри», Ррашидовли «Не-шлис», М. Хиямидовли «Никла ар-шикьянди», Ғ. Бахляндовли «Къвис-мат» ва ц.

IV. Релаксация

Учитель: — Релаксация ибси латинна дев нушала мезличи шурбагахтели, кьаркьайс кунк-деш, ряхягтдеш аклахъни ибси саби, Хушала кьаркьайс кункдеш, ряхягтдеш акелги, жатли кайи-рая ва пикридухъеная, сеадала баллауни, харабдеш хибал итди

авич, шиччи оврак шира оирни.

*Убу, уршди, мушди... Илди муцирли
Кух, охлен дурҗидиш чедидебачили.
Нушала урҗкьазиб каялан даимлис
Цақкити ва пасакити байрау-чибили.*

Душман дуглиуси гьаксарличили ва дурҗыбазив кавишбис урҗланни-чили Сарат Ғаниевани белҗунси назмуличиря лекдизирая. Пикри брхичнаа, дурҗыбазиб кавишба-чили сеада дещ баъарли лириче-ский геройла Чедидешла разиси бархѳи биалра.

Хиша ваенабяхъиб хияна авлахаъра
*Хиша ваенабяхъиб хияна авлахаъра,
Цумличли лугъли эжиб чикара,
Душман дуглиуси гьаксарра хура
Хумармес вирсуе, дусми дикара?*

Неша мухъирличье вшитал дурҗыра,
Мильли килдирлибти чула чурҗыра,
Кохли гьелвагуе килла тланяра,
Хумармес вирсуе, дусми дикара?
Юрмани дугьубти шл-шагьуртира,
Черкд чедашли хонди хиярҗубира,
«Чинарра?» риклуси кьагаси хура
Хумармес вирсуе, дусми дикара?

*Шаладирҗухтели, шадси хабарра,
Чедидешла барли нурҗыбра хичица,
Халира байбухъи, лафра брҗгилли
Хумармес вирсуе, дусми дикара?*

VII. Релаксация

Учитель: — Ғанна, дурхѳни, кьахъла чила хиблукелли кайи-рая ва Ғанна итди кахти дурҗыби-ра гаши-дигиара ани сеадала ха-ласи таликх сабил.

VIII. Даргала назмурти
карҗынила кьыйдурти
чедаахъни

Ғарилра назмулизиб **рифма** ва **рифма** бирар, Ғарил, дурхѳни, буря Ғарил, се сабил рифма?
— **Рифма** или биклар гьарирра-сера кьайлицир кьаршидиркути цаван зайдиклуги дурҗыбала ахирта-эрти биркьантас. Масала: — **ти — ти яра — ра, — ра, — ра, — ра.**

Ритм аҗлуси саби назмула белгиси мерличиб тама ахъ-яра гьайбиринличибили. **Ритми** назму-ла хасси ати бетарахъу. Илала ду-рабад 11 биркьа назмуртазиб це-зуря (Ташлимзи) бирар. Масала.

Хи - ла - вав - на - бя - хьиб // - хия - на - ав - лахъ - ра,
Цум - ли - чил - лу - кьу - ли // - за - киб - чла - ка - ра,
Душ - ман - ду - ги - у - си // - гьас - кар - ра - ху - ра
Ху - мар - мес - ви - ру - сив, // - дус - ми - ди - кан - ра?

IX. Дарҗыбала тема арҗылиги ахтардибарни (Икитлат дураберкини)

Учитель: — Дурхѳни, гьахъизуру хушаб дарс?
Дурхѳнани жавабти дуга.

Учитель: — Хушала пикри хиясибди, даргала поэзиялизиб дурҗыбала тема ахъбурци ишбар-хила гьамрулизиб гьагьинисив яра ахлен?
Дурхѳнани жавабти дуга.

Учитель: — Нушаб, дурҗыби та-мандууби гьарги аҗлуги наслу-бас, арҗакунти дурҗыбазиб алхун-ти, нушала угкала 20 миллионни-чибра имцали адам хумармес асубирару яра хибирару?
Дурхѳнани жавабти дуга.

Учитель: — Бархъси саби,

XI. Дурхѳнас кьыматуни кадатни

XII. Хьули хянци бедни
— Хала белгези хьарбили,

дурҗыбачила халаси ахленси сочи-нение белкес. Хушаб кумели бе-таахъс калҗуси манзил пайдала барили, жатли лебай алхунтачила назму бурчугурану лекдизирая.

Жагьли лебай алхунтас
*Дегли бачун жарлаван
Жагь гьануру кьабдердистли,
Жагьли хьабдирҗухтели,
Хиярри кьадирдубити.*

*Дигайли хидеагьурти,
карҗайли хиделкьунти,
баштаму кобалтлуги,
кьукьуби хиделкьунти.*

*Гьахъра веира буртлуги,
Хияндиз хибиклуги,
Жагьтала кьушум-ургар
Шинна кьинтван дезубти.*

*Айкьурти белгитас гьалаб
Кьацила пай оберкурти,
Бохъ биеути гьамтала
бурҗури хияндиахъубти.*

*Гьамруличи миллиги
Шала дунья батлуги,
Чедидебуррад гьудчи
Хияранни хердиклуги.*

*Шаладараб хушала
Нурли чурдара хиярри,
Хушчишакцини ахли
Шуммабурхъаб гур гьамтил!*

Хушалара, хушалачунти цар-хилитара — чилара цуммабу-хьаб гур гьамти! Хушала белкя чедид калаб зак амьурсили! Кала-бая лерилра арал ва талихчерли! Нушала дарс таманбиг. Хушаб бархѳи гьахъибарби!

ГЯХИСИ ДЕВЛИ

Гийша Курбановага творчестволичили нуни гьанча магьра макьала бемкуниси ахлери, ичичила даргала ва цархил малгалунага дургули-ургаб чунгара-сера гьабушира вясра.

Лебти саби Дагьиста лебидра-сера милгалунага ахьти хурхьазиб хербирули, уржиб гьарти, адметас дьах шалати, хьгалди бузерилизи ахьтиги, азалди ва разили гьамру дуркули багьдурти.

Илдала дев шараб-шинна кантлгьуна бирар. Хера, иди гьунти дургангазирад. Цасари Г.Курбанова, хьянна хурхьала уиб мерлабидуси Кьарбачахьли шилгизир акубси раххилиа учительница.

1980 иби дуслизиб Дагьиста писательгала Союзла председател Р. Хьмзаговла силта хьасибди, Москвада ку-мекинчил Дуртар Улкала бахьал дурхичи чула мил-латла мезаначил «Лачин» журнал башебиди. Дарган мезинчил дурбулхьуси «Лачин» журналис редактордеш дарес набра кьадарбиди.

Ит дусинчрад дехди-хьили, сархьибти, пасихидешли парчидилути, назмуригачил бучули бешталата хьули ил журнал абидебиди. Илизир Г.Андерсенна дипломла дьуре-ат Р.Рашидова, М.Хьимидовла ва цархилти, машгурти по-

этунага назмуригачи чумра бешталата бучангала уржиб разидарид. Амма поэзияличи кьили бешталас хаббариб-си прозага гьангилри. Ил багьдан 1984 иби дуслизиб «Лачин» журналга редактордешли «Беглар гьахиси хабар» иси конкурс багьхьуриси.

Тамашахьез ати хабар-дурхурти писательти, поэтуни, журналистуни, художникуназиб чебкисибси жюрили бьанти кайкилеги, цабил мерличи ва арца шабагь-атличи лайкьркииб гьачам-лис бахьал бучангас гьангил ахлени ДГУ-ла филфакла студентка Г.Курбанова.

Халкьили бурли бирар: «Чердиклибти дурги агарли, деза бехтерар, жагаси макьам агарли, далай бехтерар» или. Девлара макьам-лара мянга балуси Гийша дурхичи дебали дигчиреси автор сарли урухьун.

Дахадегла районна Худула шилгизир учительницали рузес рехрихьибси ил авторли дурхилалара, илдала бегларла ургаб халаси хурмат сархив. Сари ретти дурхилван урхилара бешталти дигхьхьилеи бяс илала бемкназир вьаш-талара, илдала гьагалара арва маркала кунтргиван умутти. Тамашахьез хьйрар ил авторла «Дурхилни бурли саби» бикудуси жузлизирти масхургачи.

Масала:

— Гьуя, дила гьязи, хьелан кун температурла ахьбидили саби, — гьузгьалдириб неш. Гьабдуршилди андаличи някь чебурчули.

— Ил чина ахьбидили? — аькхьаб хьязла.

Яра цархил мисал:

Хьсан хала дудешличи, шилгизил вякьун. Шила мякь-лабси майдайкыр урчира эмхера кьарли дугулри. Хьаша илдаци вякькайзур:

— Халаси урчила дилталти лихьби... бештласи эмхела билли — халати... Илдани лихьби дарсдарили хьидалили?

Хера, Г.Курбановага жузлизибти игтунани секьиде саби-алавси дунья, гьамру дуркьули:

Дахьал дагьес дилуси Кавсарат хала нешличил рарх гьаргилала дурхлизил арациб ва жибхьичи тамашариб:

— Вай, гьакьбир, ху гьидгарила бурхна сен абацибсири? Гьуз? Хьабилра бемкхурлира насилра лебри кьалли...

Ну дебали разивибра Г.Курбановага «Дурхилни бурли саби» бикиси жуз дурабухьун хьели. Уктемдеш агарси, халарехни хьелалуси ил авторла гьаммули бучанти гурра разибиринличи бирхьадирала леб.

Ильяс Хьсанов (2002-иби дур)

Даргала поэзиялизиб дуртгьабала тема ахьбурцини

Г.Х.Курбанова

Сагси Кьазиметла урга даржага шиколала дарган мезла ва литературала учительница

Хьмез Гьилгьес

Дарсга мурдуни: 1. Даргала поэзиялизиб дуртгьабала тема ахьбурциничила ва дурхьинличила иктилат берни. 2. Дурхилнас баркь бедлугьила даража ахьбурцили кумели дьасги назмури гьаладирхьни. 3. Бучангала багьдурли бегидирни.

Дарсга гьангилхьули: дарган мезла жузизир, газетабазир, журналгазир кьаршидиркути дуртгьабачила денкиунти произведениеби, С.Гьабдуллаева, П.Иминатаева, П.Абу-Бакарла, С.Рабданова, Амир Гьазила, Р.Рашидова, М.Хьимидовла суратуни.

ДАРСЛА КАРГЬНИ:

I. Дурхилни дарсличи

Хьидурбарни

Учитель: — Делхунрав, дурхилни! Ишбархьили дарс гьадатлахьенси дарс саби. Ил даргала поэзиялизиб дуртгьабала тема ахьбурциничила саби. Ил багьдан нушани ишбархил гьалар денкиунти тикфардарес ва хьумкьертес иси мурадличил: 1) викторинала сьалгас жавабти дарес кьасбирехе; 2) даргала поэзияли дуртгьабала темаличила бегларла гьангилхьуни назмуригачи лекхилизехе; 3) дарсичир арвьибти, гьамрулизир багалдали баянти нушала датьрилтизир калхьабес кьасбирехе. Наб дарс бекхьибхьес дигура ишдидгьунти дуртгьабачил. Лекхилизир назмуригачи.

II. Россияла гимн белчили.

Учитель: — Хушанира багуливан, дурхилни, ардякьунти дуртгьабазиб нушала улкала 20 миллионничибара имцалали адам алхунтури. Итди багьлагла дуртгьабани дец хьехибси, мажхьит, царра хьабилбарг калун бяс...

Дуртгьабимандиб-ли дилалра, халаси дец хьиб итди дуртгьабани гьарил урши алхунси нешла, гьарил узил кавибси рузгил, гьарил дуртгьабачил чархьлевхьунси дурхьила урхилизиди. Ишбархил нушани илгьуна дец чузил бучинабучибти назмуригачи дучехе. Хушанира багули дуртгьаб, дурхилни, рузбас узби бахь ахьертти бирни. Дуртгьабазиб узби кабушибти рузбала дец илхьелира бахь халасири, гьаннара мурхьуси саби.